

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. V св. 5-6

БЕОГРАД 1954

С А Д Р Ж А Ј

	Страна
1. <i>А. Белић</i> : О упрошћавању поделе на слоге	151
2. <i>М. Стевановић</i> : Напоредна употреба инфинитива и презента са свезицом <i>да</i>	165
3. <i>Др. Милка Ивић</i> : Узрочне конструкције с предлозима <i>због, од, из</i> <i>у савременом књижевном језику</i>	186
4. <i>А. Панов</i> : Из термилошке биљезнице	195
5. <i>М. С. М.</i> : Бундева, тиква, дулек и др.	200
6. <i>М. Ајановић</i> : „Независно“ сложене реченице и однос простих реченица у њима	206
7. Језичке поукe	

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Секретар Уређивачког одбора — Бранислав Милановић

Наука и Вџта

ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ
БЕОГРАД 1954

Штамперија и књиговезница Српске академије наука, Космајска бр. 28

УЗРОЧНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ С ПРЕДЛОЗИМА ЗБОГ, ОД, ИЗ У САВРЕМЕНОМ КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ

Међу предлошким конструкцијама помоћу којих се обележава узрок у нашем савременом књижевном језику најчешће су: *због* са генитивом, *од* са генитивом и *из* са генитивом. Наше граматике не дају правила по којима би било јасно кад коју од ових конструкција треба употребити, што може навести на помисао да се и у српскохрватском, као и у другим словенским језицима, оне употребљавају без икакве законитости тј. равноправно у свим узрочним ситуацијама¹⁾. Међутим, такво би мишљење било нетачно. Подаци које нам даје анализа језика наших писаца показују да се, напротив, могу дати правила о употреби ових узрочних конструкција. Уосталом, већ и сама анализа изведена, рецимо, на основу језичког осећања Београђанина који говори добрим књижевним језиком показује да се каже: *Умро је од глади, Говорио је из пакости, Обрадовао се због тога* — а не рецимо: *Умро је из глади* или *због глади, Говорио је од пакости* или *због пакости, Обрадовао се од тога* или *из тога*. Анализа примера из језика наших писаца доводи, уствари, до следећих констатација.

Постоје две основне узрочне ситуације од којих једна условљава употребу предлога *од* или *из*, а друга — предлога *због*. Ако се ради о неком појму који се јавља као активни проузроковач у том смислу што својом појавом, својом природом изазива вршење радње или даје потстрека за вршење радње — употребљавају се конструкције са *од* и *из* (напр.: *Умро је од глади* = глад је својом појавом изазвала смрт;

¹⁾ Исп. у вези с тим материјал код Миклошича — Vergl. Syntax 1883, 532—533 и оно што каже Френкел о томе (E. Fraenkel, Syntax der litauischen postpositionen und präpositionen, Heidelberg 1929, 90).

Ћутао је из пакости = пакост је утицала на њега да ћути). Ако се, међутим, дати појам схвата као нешто што сасвим индиректно има везе са изазивањем дате радње у том смислу што се јавља као она права, почетна појава у низу збивања која су довела до вршења радње — употребљава се конструкција са због (напр.: *Разболела се због њега* = он је узрок њене болести у том смислу што је, рецимо, вршећи те и те поступке изазвао такво расположење код ње **које** је довело до њене болести, или што је за његово добро она предузимала такве кораке који су најзад довели до њене болести, и сл.). Уствари, док се конструкцијом са од обележава изазивач датог стања а конструкцијом са из унутрашња побуда која потстиче на акцију, дотле конструкција са због служи управо зато да се њом открије појава која даје разлога, повода за вршење акције за појаву извесног стања, дакле, појава која се може схватити само као повод, узрок у најужем смислу те речи, а никако као изазивач или потстрекач (исп. рецимо: *Нико се није убио ни због једне ни због друге несреће* = Ни једна ни друга несрећа нису биле узрок, повод самоубиству) — Л. К. Лазаревић¹); *Ја сам због ових оскудних времена продао све што сам имао* (= оскудна времена су дала повода за продају) — Л. К. Лазаревић, Целдела (Српски писци), 252; *Барзетин је отац дошао због куге од Љубиња* (= разлог доласку је куга) — Др. Јевто Дедијер, Етн. зборник XII, 1909, 265; *Шта је тај начинио због једне саксије цвећа!* (= Каквим је поступцима дала повода једна саксија цвећа) — Бомарше, Фигарова женидба, превод М. Грола, СКЗ 189 (1925 г.), 77; *Када би Фрајо могао бити тако срећан као што је сиромаш мој добри чика Билан био због Вас* (= Као што сте Ви дали повода његовој срећи) — Н. Вучетић, Душица, Београд 1927, 106).

Карактеристично је да се, кад су у питању глаголи који значе психолошка стања, појава која доводи до таквог стања обележава конструкцијом са због (*одобровољити се због нечега, озловољити се због нечега, тужан бити*

¹) В. Стевановић, НЈ VI (1939 г.), 148.

због нечег, покајати се због нечег, забринути се због нечег, узрујати се због нечег итд.). То долази, свакако, отуда што нема појаве која би баш природом својом условљавала дата психолошка реаговања, која би, другим речима, претстављала по природи својој изазивача психолошке реакције. Друкчије речено, психолошка стања се не надовезују директно на дату појаву него индиректно, на оно, управо, што та појава значи за лице које доживљава психолошку реакцију. Кад кажемо, рецимо, *гуши се од суза* — сузе су оно што директно, појавом својом, без посредства икаквих других момената, изазива *гушење*. Ако је, међутим, у питању психолошка ситуација: *Љути се због њених суза* — јасно је да њене сузе саме по себи не би биле у стању да изазову *љутињу* кад не би значиле за њега нешто посебно, кад не би, дакле, постојао моменат његовог субјективног односа према њеним сузама, што већ по себи ствара утисак о посредној улози суза у стварању датог стања и доводи, према томе, до употребе конструкције са због.

У ситуацијама кад је у питању „активни узрок“, ако могу да се тако изразим, употребљавају се конструкције са од и из. Избор ових конструкција условљавају два момента: природна акција која се врши и природа појма који је у питању.

Кад год је у питању акција спонтана у том смислу што је по природи својој таква да значи какав физиолошки процес, какво стање које се развија само од себе, кад год је у питању, дакле, радња која се врши без предумишљаја, без зависности од вољног импулса — употребљава се обавезно конструкција са од. Узрочном конструкцијом обележава се овде појам који својом природом, својом појавом изазива овакву спонтану акцију (појаве као: *глад, жеђ, болест, патња* итд.). Исп. рецимо:

Цар се разболи од жалости и умре — Вук, Нар. прип. (1853 г.), 33; *И стану се око њега умљавати и цичати од радости* — *ibid.* 169; *Човек падне са коња и врисне од муке и жалости да се до неба могаше чути*

ibid. 192; *Афиз-паша од резилука у Нишу умре* — М. Ненадовић, Мемоари, СКЗ 9 (1893 г.), 167; *А већ тамо преко од радости скачу* — Змај, Певаније I (1882 г.), 411; *Обрве и рамена дигоше му се на више од изненађења* — М. Ђ. Глишић, превод Гогољевог Тараса Буљбе, СКЗ 77 (1902 г.), 119; *Хоће да пукну од љутине* — К. Ш. Балски, Свеукупна дела, сер. I, св. I (1912 г.), 118; *Глиша зинуо од чуда и занемло* — М. Сретеновић, Милићев гроб, 1925 г., 90; *Па нека непријатељи пуцају од пакости* — Зв. Шубић, Каљуга, 1937 г., 388; *Па се од грозоте стресао* — Д. Радић, Живи наковањ, 1937 г., 33; *Прнули они из постеље, и богме и претрнули од страха, кад су видели страшног и наоружаног Мирка* — Т. Букић, Видици, 1939 г., 25.

Карактеристично је да се конструкција са од употребљава обавезно сем тога и у свим оним ситуацијама у којима се дати појам јавља као оно што најнепосредније, самим собом претставља препреку вршењу дате радње, напр.: *Хајде, да нас водиш твојој кући. Не могу од оваца* — Вук. Нар. пословице (1849 г.), 284; *Од њега нису могли да војводују* — В. С. Караџић, Дан. 1, 80 (Даничић, Синтакса 230). Уколико, међутим, није у питању препрека у буквалном смислу, тј. оно што својом природом, својом појавом спречава вршење радње — употребљава се конструкција са због (исп. разлику у значењу: *Није могао од оваца* према *Није могао због оваца*; *Нису могли да војводују од њега* према *Нису могли до војводују због њега*).

За успостављање ситуације која захтева употребу конструкције са из потребно је да буду испуњени следећи услови. Треба, пре свега, да је у питању акција која је такве природе да се изводи свесно, смишљено, преко импулса воље. Треба, затим, да се самом узрочном конструкцијом открива онај појам који природом својом утиче на вољни моменат, који, управо, потстиче на вршење радње. Реч је о различитим психолошким моментима, о унутрашњим побудима које доводе до вршења радње. Исп. рецимо:

(*Каже*) да су га браћа из зависти оставила на оном чардаку — Вук, Нар. прип. (1853 г.), 12; *Који се беше одао из саме љубави* — М. Ђ. Милићевић, Емило деветнаестог века (превод), 1872 г., 92; *Сад Фаника из пизме измишља на њу* — Јаша Игњатовић, Стари и нови мајстори, 1883 г., 126; *Када је Троја пала, она из очајања почупа себи косу* — Ђ. Станојевић, Звездано небо независне Србије, 1882 г., 39; *Пак ју из обести и њеке њековијести питали* — Мијат Стојановић, Шала и збиља, 1879 г., 64; *Донео је из поштења и поштовања ону корицу хлеба* — Станоје Мијатовић, Обичаји српског народа из Левча и Темнића, СЕЗБ IX, 1907, 28; *Не, не борим се ја из таштине и славољубља* — М. Цветић, Тодор од Сталаћа, 1896 г., 95; *Не потписују мјеницу „из принципа“* — Вј. Новак, Два свијета, 1901 г., 229; *Ја то говорим не из каквог ћефа него што тако мислим* — Ј. Веселиновић, Б. Коло VIII (1902 г.), 710; *Није имао храбрости да се обрати најпре матери, а из поноса није се хтео обраћати ни зету Милораду* — Л. Лазаревић, Цел. дела I (предговор Јер. Живановића) XXIV; *Ја то из радозналости питам* — Јов. Максимовић, Злочин и казна (превод), 1914 г., 522; *Жена пада из разних узрока; из љубави, из страсти физичке* — Ј. Дучић, Саб. дела 6 (5), 1932 г., 154.

Истичем да се само унутрашње побуде, психолошки моменти у самом вршиоцу, схватају као оно што побуђује, потстиче на вршење радње. Уколико се јави као потстрекач и какав појам који објективно, по природи својој не спада у категорију унутрашњих психолошких момената напр. *нужда, мода*, па се ипак обележи конструкцијом са *из* (често се чује, наиме, у разговору: *учинио је то из нужде, носи танке чарапе из моде*) — такав појам, уствари, претставља у датој ситуацији симбол одређеног расположења (нужда — осећање неопходности, императивне потребе; мода — жеља за подражавањем укусу друштва) што и оправдава обележавање помоћу конструкције са *из*. Иначе, каква друга појава изван самог вршиоца која не

симболише у том смислу одређено расположење, уколико се истакне као оно што је имало пресудног утицаја на остварење вршења свесне радње, обележава се или као узрок најпосреднијег тила (са због — неће се напр. рећи: *Отишао је код лекара из болести већ Отишао је код лекара због болести*) или, уколико је ситуација таква да се какав спољашњи фактор схвата као оно што изазива вршење смишљене акције — конструкцијом са од (напр.: *Па су дању на лепом времену од беспослице крчили и садили шљиве по потоку* — Вук, Историски и етнографски списи I, 143; *Кад нешто ради, а оно све као од беде* — М. Сретеновић, Јетрве, 1927 г.; 46).

Напомињем да се расположења као *љутина* која нагоне човека да врши неразумишљене поступке обележавају конструкцијом са од, дакле да се схватају као директни изазивачи вршења радње а не као потстрекачи — фактори посредног деловања, деловања преко вољног момента — иако је у питању радња по природи својој „смишљеног“ а не „спонтаног“ типа (напр.: *Од љутине хаљину раздере* — Вук, Нар. пјесме II, 1845 г.. 162).

У вези са разликовањем употребе предлога од и из треба нагласити следеће. Насупрот случајевима где је ситуација таква да нема никаквог двоумљења који предлог треба употребити (кад је напр. у питању с једне стране недвосмислено спонтана радња *пуцати* — *пуцати од пакости*, а с друге стране смишљена радња *говорити* — *говорити из пакости*, исти појам *пакост* обележава се у првом случају конструкцијом са од, а у другом — са из) има и нетипичних ситуација у том смислу што допуштају уствари како употребу предлога од тако и употребу предлога из. Ситуација је нетипична рецимо ако појам који је у питању није по природи својој ни изразито потстрекач ни изразито изазивач. Уколико је напр. појам *воља* — унутрашњи психолошки моменат — у питању употребљава се, поред конструкције са из (напр.: *Колико који из добре воље и као пријатељски... каза* — И. Вукићевић, Приповетке и слике, СКЗ 68 (1901 г.), 9) па чак и чешће од ње конструкција са од (напр.: *Јадни човјек није ништа смио од своје воље* — Нар. при-

поветке, Б. Вила 1899, 316). То долази отуда што је воља оно управо што само по себи и з а з и в а вршење радње, тј. отуда што у самој ситуацији, чак ако је и смишљена радња у питању, нема уствари оног посредног момента — потстрек од стране унутрашњег расположења у самом вршиоцу а преко његове воље — као у осталим случајевима кад се ради о унутрашњим психолошким факторима.

Овакви нетипични случајеви су уствари малобројни. Може се слободно рећи да се у већини случајева правило о употреби предлога од и из сасвим јасно испољава.

Закључци о законитости у погледу употребе узрочних предлога, од, из и због изведени су на материјалу који пружа језик већине наших новијих писаца. Терба, међутим, напоменути да има и таквих писаца (који су овде, истичем, у мањини) код којих се оваква законитост није могла уочити. С обзиром на ову појаву наши писци код којих се законитост не уочава деле се на две групе — старији писци (они из XIX века), како западних тако и источних, екавских крајева, који употребљавају предлог од место због; старији и новији писци наших западних крајева, најчешће Хрвати и уопште писци из Далмације, који још немају у свом језику искристалисану систему употребе из, од и због у оном правцу у коме је имају писци из источне, екавске територије.

Предлог због, као што је познато у науци, релативно се касно јавио у нашем језику. Према томе чињеница да напр. Вук, Милићевић и прота Матија Ненадовић још увек кажу:

Поче се кајати од својих гријехова — Вук, Нар. прип. 1853 г., 139; Не треба га жалити од посла — Вук, Посл. 150 (Даничић, Синтакса 263); Покај се ... од ове своје пакости — Вук, Дјела апостолска, 1847 г., 294; Осећа се поносит од поверења, којим је одликован — М. Ђ. Милићевић, Педаг. поуке за учитеље, 1870 г., 121; Не жали ме од рада, него од срама — М. Ђ. Милићевић, (цитат у књизи Ј. Недич, Цел. дела II, 81); Вук Ст. Карацић ... прича како је спевана песма не-ком Митру Мијаиловићу (или Терзићу) из Тришћа,

и како је од те песме Митар отишао у Турке — М. Ђ. Милићевић, *Споменик VII*, 1890 г., 53; *Не ваља их чувати, док се од глади не предаду* — М. Ненадовић, *Мемоари, СКЗ 9* (1893 г.), 189 —

само показује да је њихов језик у овом погледу био дуго конзервативан.¹⁾

Неосећања за разлику у погледу употребе *од, из* и *због* у језику наших писаца из западних крајева доводи до примера са *од* место очекиваног *из*²⁾.

Већ ми дође као и доселе ! Од љубави и од пријатељства — Ј. Новић Оточанин, Бирчанин Илија, 1862 г., 85; *Јосиф ... се не хтједе поново женити од страха да се не намјери на упорну жену* — Матавуљ, Са Јадрана, 1891 г., 10; *Ви ми отимљете дијете не од љубави, него од хира* — М. Шеноа, Диалози и драмолети, 1914 г., 102; *Ја све што чиним, чиним само од љубави* — М. Нехајев, Бијег, 1917 г., 56; *Ну старац није слутно, да је Али више од освете испросио Мејру, него ли од љубави* — Јосип Еуген Томић, Савремена дјела IV, 60; *Тај човек ... се устрелио од очаја* — Крлежа, Излет у Рускју, 1926 г., 21.

¹⁾ Још се и код релативно новијих писаца из западних крајева, напр. код јекавца Митриновића, могу наћи примери као: *Бити пјесник значи... бити... радостан од лијепог, жалостан од ружног* — Д. Митриновић, Б. Вила 1911 г., 177. Што се тиче употребе *из* место *због* она је, како изгледа, ретка — наша сам само један пример из језика старијег писца: *Из овог се заваде* — М. Медаковић, Живот и обичаји Црногораца, 1860 г., 183.

²⁾ Нашао се и код Јанка Веселиновића овакав пример: *Ви знате... да се нисам од љубави оженио* — Цел. дела VI (Српски писци), 488 који можда говори о томе да се и у неким нашим источним, екавским говорима, бар у Веселиновићево време, још није доследно спровела система разликовања употребе *од* и *из*. Могућно је, међутим, претпоставити и то да се само у овој вези (*од љубави*) сачувала у језику Јанка Веселиновића конструкција са *од* као устаљен израз из времена кад нова репартиција у погледу употребе *од, из* и *због* још није била доследно спроведена (исп. рецимо конструкцију *од мила* која се и данас јавља као устаљен израз: *тепати од мила* — Даничић, Синтакса 247).

За употребу *из* у случајевима у којима би требало очекивати *од* имам при руци само један пример и то из језика Јована Дучића: *Он је плакао у младости из љубави за сулуду Марију Манчини* — Саб. дела 6 (5), 1932 г., 270.

Немам потврде у примерима којима располажем да се због употребљава место *од*. У примерима: *Он иде ... због сасвим других разлога* (Козарчанин, Туђа жена, 1937 г., 64) Козарчанин је употребио због иако је пример такав да би требало очекивати *из*.

Неизграђеност доследне системе употребе узрочних предлога претставља свакако архаичну појаву. Карактеристично је, наиме, да, као што смо већ напоменули, у словенским језицима иначе није спроведено разликовање у том правцу. Ова чињеница свакако најбоље говори о томе да је законитост по којој се врши репартиција употребе *од*, *из* и *због* — иновација српског језика, извршена у релативно новије време. Она још није захватила све наше говоре; она претставља процес који је управо у току. Његове се линије доста јасно оцртавају, али је очигледно да треба још времена да протекне док се он из средишта одакле је потекао распростре на све наше говоре.

Треба напоменути да је првобитно узрочно значење носио инструментал у свим словенским језицима. Према томе, неосећање за разлику у значењу узрока коју уносе собом предлози *од*, *из* и *због* можда је у вези са чињеницом да се у неким говорима инструментал упорније одржао као падеж узрока тако да су поменути предлози тек отскора закорачили у узрочну категорију, па још није било времена за иновацију у показаном правцу.

Др Милка Ивић